

Derleyenler
TUNCAY ŞUR - YALÇIN ÇAKMAK
Kürt AŞiretleri

İletişim Yayınları 3153 • Araştırma-İnceleme Dizisi 525

ISBN-13: 978-975-05-3304-4

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Dersimli aşiret reisleri (Kaynak: BOA. FTG.f. 1697)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devkaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
TUNCAY ŞUR - YALÇIN ÇAKMAK
Aktör, Müttefik, Şakî
Kürt Aşiretleri

İÇİNDEKİLER

<i>Başlarken...</i>	9
ÖNSÖZ	
Kürt Aşiretlerinin Muhtelif Tezahürleri	
MARTIN VAN BRUINESSEN	13
1 Aşiretler ve Siyaset	
HAMİT BOZARSLAN	21
2 Tori ve Boti: Dicle'nin Kestiği Coğrafyada Aşiretler ve Aşiret İlişkileri	
SUAVİ AYDIN	33
3 Son Dönem Osmanlısında Aşiretlerle İlgili Yapılan Kanuni Düzenlemelere Dair Bir Bilanço Denemesi (1909-1917)	
SERHAT BOZKURT	51
4 Hemavend Aşireti	
GÖKHAN ÇETİNSAYA	75
5 "Mitik Bir Yurt" Olarak Horasan'dan Dersim'e Şeyh/Şih Hasan Aşiretleri	
YALÇIN ÇAKMAK	91

6	Kürt Aşiretleri, Aşiret Liderleri ve Global Süreçler: Hakkârî'de Oramarî Örneği	
	LALE YALÇIN-HECKMANN.....	131
7	Pastoral Hayatın Son Temsilcileri: Beritanlar	
	ERCAN ÇAĞLAYAN.....	149
8	Aşiretten Paramiliter Örgüte: Bucaklar	
	TUNCAY ŞUR.....	171
9	Etnik Kimliğin Değişken Doğasını Hormek Aşireti Üzerinden Okumak	
	KAMİL FIRAT.....	193
10	19. ve 20. Yüzyıllarda Milli/Milan Aşireti	
	MEHMET REZAN EKİNCİ.....	217
11	Kürt Tarihinde Müteferrik Bir Aşiret: Birûkanlar	
	İSMET KONAK.....	241
12	Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hayalî Bir Cemaat Olarak Heyderan Aşireti ve Değişimi	
	ERDAL ÇİFTÇİ.....	257
13	Koçgiri ve "Aşiretleri"	
	ALİ HAYDAR BEKTAŞ - BURAK BEKTAŞ - GÜLTEKİN UÇAR.....	273
14	Celali Aşireti: Üç İmparatorluğun Sınırında	
	YENER KOÇ.....	299
15	"Şiddet Yüzyılı" İçinde Dört Sınırdış Aşiret: Hesenan, Cibran, Pencînaran ve Xweytî (1837-1937)	
	SEDAT ULUGANA.....	317
16	Banoki Aşiretinin Bellek ve Belgelerdeki Tarihi	
	ORHAN ÖRS.....	351
17	Boz Abanın Altındakiler: Alxas (Alhas) Aşireti	
	BERHAN AREN ÇOBAN.....	375
18	Metinan Aşireti: Anlatıdan Tarihî Belgelere Bir Aşiretin İzini Sürmek	
	SAFİYE ATEŞ BURÇ.....	391

19	Sınırdı Üçüncü Bir Güç Olarak Caf Aşireti: Beyler, Şairler ve Siyaset	
	FASİH DİNÇ	409
20	Dicle'nin ve Hasankeyf'in Yüzyıllık Ağıtları: Batman ve Raman Aşireti	
	HASAN BİÇİM	427
21	Anadolu'nun İçlerine Yönelen Bir Yolculuğun Hikâyesi: Şeyh Bızın Aşireti	
	MEHMET FİĞAN	443
22	Tarihsel Süreçte Hizol Aşireti	
	SUPHİ İZOL	461
23	Aşiret Kavramı ile Etnik Aidiyetin Oluşumuna Örnek Olarak Lolan Aşireti	
	HİROKİ WAKAMATSU	479
24	Diyarbakir'den Serhad'a Kadim Bir Aşiret: Zilan	
	HAKAN KAYA	489
	YAZARLAR	505

Başlarken...

Elinizdeki çalışma, yaklaşık iki yıllık müşterek bir çabamın neticesinde ortaya çıktı. Bir aşiret kitabı hazırlama fikri, esasında, 2018 yılında okurun ilgisine sunduğumuz *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* (İletişim, 2018) kitabından sonra hasıl oldu. *Portreler* kitabında, bireysel entelektüel biyografiler vasıtasıyla Kürt araştırmaları literatürüne bir katkı sunmayı amaçlamıştık. Bir tür grup biyografisi olarak değerlendirebileceğimiz bu çalışmamızdaysa ele alınan, her bir müstakil Kürt aşiretinin tarihsel ve politik serüvenine odaklanmayı hedefledik. Bu anlamda iki çalışmanın birbirini tamamlar nitelikte bir muhtevaya sahip olduğu kanaatindeyiz.

Adı sürekli zikredilen fakat mutlak suretle, her ne konteks dahilinde olursa olsun, pejoratif bir anlam yüklenen “aşiret” kavramı; başına Kürt sıfatını da alınca ya isyan, tahkikat ve sürgünlerin ya ıslah ve terbiyenin ya da hepsini kapsayan bir şemsiye olarak “medenileşmenin” konusu ve nesnesi olmaksızın ne yazık ki kurtulamamıştır. Kavramın kendisi hiç kuşkusuz Kürtlere mahsus bir olgu olmayıp isimlendirilişi, (*tribu, tribe, qabila, stamm, eşîr/aşîr, aşiret*) yüklendiği mana, tekabül ettiği evren ve işlevi açısından farklı coğrafyalarda nevi şahsına münhasır (*sui generis*) formlardadır. Kan bağı, parçalı soy, iç dayanışma (*asabiyya*), topografik egemenlik, hiyerarşik örgütlenme gibi özelliklerin bir kısmını ya da aynı anda hepsini içinde barındırabilen aşiret mekanizması; bulunduğu coğrafya, iklim ve kuşkusuz politik atmosfer ve çevreyle olan ilişkileri neticesinde devletleşebilecek kadar büyüyebilme potansiyelini taşıırken aynı anda bir tür aşiret altı birim olan klan (*clan*) ya da daha küçük alt birimler olan *hane/mal* olarak bölünebilmekte veya tamamen parçalanıp yok olabilmektedir de. Bizim bir tür politik organizasyon olarak

değerlendirdiğimiz bu çalışmanın konusu olan Kürt aşiretleri hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi historiografisinde adı sıklıkla zikredilen fakat kavrama bir muhteva, hususiyet ya da hüviyet yüklemeksizin, çoğu defa tarih dışı bir zaviyeden, *ahistoric* bir nazardan ele alınmıştır.

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ile müttefiklikten düşmanlığa uzanan ilişkileri sonucu Kürt aşiretleri, sürekli bir ıslah çabasının nesnesi, şakiliğin membası olarak hem kayıtlara geçmiş hem de buna koşut bir muameleyle karşı karşıya kalmıştır. Fakat paradoksal biçimde 18. yüzyılın ilk yarısına kadar geniş bir coğrafya üzerinde otonom ve yarı otonom bir şekilde hükümlerlik sürüp imparatorluğun takdir, taltif ve terfilerine mazhar olan da yine bu Kürt aşiretleri olmuştur. Zikredilen yüzyılın ilk yarısından sonra yoğunlaşan merkezileşme politikaları bağlamında Kürt aşiretlerinin devletle olan ilişkisi, belirli vechelerle değişse de ana eksen sabit kalmıştır. II. Abdülhamit'ten İttihat ve Terakki'ye ve nihayet Cumhuriyet periyoduna devreden ilişkinin ana aksını, karşılıklı çıkarlara dayalı, itaatle isyan arasında salınan bir politik evren belirlemiştir. İttihatçıların mutlak iktidarıyla birlikle Kürt aşiretleri, önceki yüzyıllardan farklı bir biçimde dönemin “bilimsel araştırmalarının” ve özellikle de istatistikle sosyolojinin konusu haline geldi. Resmî Kürdolojinin de başlangıcı sayılan bu dönemle yine bu dönemin birikimi üzerinden aşiret politikasını belirleyecek Cumhuriyet döneminde de Kürt aşiretleri belirli *stereotipler* etrafında tanımlanmıştır. “Şakî, vahşi, gayri medeni, düzen karşıtı” gibi kavram setleriyle tanımlanan ve “medeniyet” zaviyesinin dışında bırakılan aşiretler için çözüm olarak da geçmiş yüzyıllarla aynı fakat daha sistematik bir tedip, tenkîl ve iskân politikası yürütülmüştür.

Şakîlik, yağmacılık, isyan, vergi vermeme gibi hadiseler; her ne kadar aşiretler için neredeyse bir tür fenomen olsa da aşiret ve bu çalışma özelinde Kürt aşiretleri, sıralanan hadiselerle müsemma yapılar değildir. Aksine bu çalışmada teferruatlı biçimde işlenen aşiretlerin tarihsel ve politik serüvenlerinin de gösterdiği gibi her bir aşiretin hususiyeti, tarihi, politik kabiliyeti ve nihayet bir şahsiyeti vardır. Bu bakımdan okurun dikkatini, yazarlarımızın, kaleme aldıkları ve her biri spesifik düzeyde bir Kürt aşiretine odaklanan makalelerinde söz konusu ilişkiyi büyük bir özveriyle ortaya koymaya çalıştıklarına çekmek isteriz. Bunun için bazı muharrirlerimiz, inceledikleri aşiretin tarihinde belirli bir döneme odaklanarak onu aydınlatmayı tercih ederken diğer kısmıysa hem uzun vadeli (*long term*) bir akış hem de aşiretin tarihindeki önemli hadiseler üzerinden panoramik bir çerçeve çizmeye çalıştılar. Bunun da aynı zamanda bir bütün olarak aşiret ilişkileri ve olgusunun Kürtler nezdindeki işleyişine dair genel bir çerçeve sunduğu kanaatindeyiz.

Çalışmanın teknik boyutlarına dair de kısa bir açıklama yapmak okurun zihninde oluşacak muhtemel soruların cevabı için elzem görünmektedir.

Öncelikle, bu kitabın üretiminde yer alan her bir yazar ya doğrudan bu alandaki çalışmalarıyla bizim götürdüğümüz teklifler ya da kamuya açık platformlarda yaptığımız çağrılar neticesinde aramıza dahil oldu. Bu da elbetteki herhangi bir kota söz konusu olmaması rağmen, çalışmamızda ele alınacak aşiretler toplamının sınırlıkları üzerinde etkili oldu. Dolayısıyla, daha fazla Kürt aşiretinin ele alınması hususunda özel bir çaba harcadığımızın bilhassa bilinmesini isteriz. Son bir noktaya daha dikkat çekecek olursak o da bu çalışma dahilindeki aşiretlerin seçilirken coğrafi ve inançsal bir taksimatın yapılmadığıdır. Zira bazı aşiretler coğrafi ve inançsal düzlemde yakınlıklar gösterse bile bu durumun tarafımızca belirlenmediğini de not düşeriz.

Bu eserin ortaya çıkmasında pek çok kişinin yoğun emeği var. Evvela, bu hacimli çalışmanın hazırlanmasına kıymetli ve özgün makaleleriyle katkı sunan çok değerli yazarlarımıza teşekkür ederiz. Diğer çalışmalarımızda olduğu gibi ilmî disiplini, çalışkanlığı, merakı, heyecanı, hoşgörüsü ve teşvikleriyle bizlere yol gösteren değerli Tanıl Bora'ya; kıymetli editörümüz Kıvanç Koçak ile çalışmayı büyük bir teveccühle kabul eden yayın kuruluna ve basım sürecindeki katkılarından ötürü İletişim Yayınları'nın değerli emekçilerine çok teşekkür ederiz. Başından beri bizi cesaretlendiren, çalışmaları ve dayanışmasıyla her daim ilham veren kıymetli Hamit Bozarıslan'a ve son olarak makalelerin her birini okuma nezaketi ve sabrını göstererek kaleme aldığı sunuşuyla bu eseri şereflendiren ünlü Kürdoloji uzmanı Martin van Bruinessen'e minnettarız. Ve elbette süreç boyunca dostluğunu ve katkılarını esirgemeyen değerli arkadaşımız İsmail Kaygısız'ı da bu vesileyle anmak isteriz.

TUNCAY ŞUR - YALÇIN ÇAKMAK

Kürt Aşiretlerinin Muhtelif Tezahürleri*

MARTIN VAN BRUINESSEN

Ziya Gökalp'in ilginç ancak nispeten pek bilinmeyen Kürt aşiretleri çalışmasından¹ yaklaşık yüz yıl sonra Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur, Kuzey ve Güney Kürdistan'ın bazı önde gelen aşiretleri üzerine yapılan ayrıntılı çalışmaların olduğu bu etkileyici çalışmayı derlediler. Bu kitapta derlenen makalelerin açıkça gösterdiği üzere Kürt aşiretleri tek tip olmadığı gibi bu aşiretlerin iç organizasyonları ve boyutlarla doğal çevre, kent ve devletle kurdukları ilişkilerin tabiatında da büyük bir çeşitlilik mevcuttur. Buradaki her bir makale belli açılardan özgün aşiretlere odaklansa da çalışmaya konu olan aşiretlerin hepsi Kürt aşiretleridir. Tüm bu aşiretler hâlâ mevcudiyetlerini sürdürmekte ve üyelerinin yaşamlarını ve politik seçimlerini şekillendirmedeki önemlerini korumaktadırlar. Ancak aşiretçilik olgusunun artık geçmişte kaldığı ve hâlâ varsa bunun Kürt toplumunun gün geçtikçe marjinalleşen kesimlerine dair olduğu yönünde yaygın bir algı da vardır. Bu kitaptaki makalelerin çoğu ilgili aşiretlerin tarihine odaklanıyor ve modernleşme süreciyle Osmanlı sonrası devletlerin konsolidasyonunun –formal eğitim, kentleşme ve parti siyasetine katılımı alakalı olarak– onları son yüzyıl içerisinde nasıl dönüştürdüğü sorusuyla ilgilenmiyor. Dolayısıyla bu hususlarda birkaç fikir sunmanın yararı olacaktır.

Kürt aşiretleriyle olan tanışıklığım 1970'lerde yaptığım ve iki yıl süren saha çalışmalarımın geliyor. Bu süre zarfında vaktimi Kürdistan'ın İran, Irak, Türkiye ve Suriye bölgelerinde geçirdim ve aşiret yapısının yöreden yöreye,

(*) İngilizceden Türkçeye çev. İsmail Kaygısız.

1 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, (haz.) Şevket Beysanoğlu, Sosyal Yayınları, 1992.

aşiretten aşirete büyük ölçüde değiştiği ve aşiretin devletle ilişkilerinin –ya da birden fazla devletle– gözlemlediğim toplumsal organizasyonun çeşitliliğinde önemli bir faktör olduğu sonucuna vardım. Mülakat yaptığım bir kişinin bana söylediği gibi, “Geçmişte aşiret reisi olmanın başat gereği cesur ve cömert olmaktı (*mêr û merd*), fakat günümüzde ancak devletle müzakere etmeyi bilen biri reis olabilir.” Tüm aşiretlerin nüfuzlu reisleri yoktur; kimi aşiretler küçük ve oldukça eşitlikçiyken kimileri daha karmaşıktır ve kendi liderleri bulunan birçok gruba ayrılırlar da üstün bir şefleri yoktur. Tespit edebildiğim kadarıyla, güçlü merkezî reisleri olan büyük aşiretler ekseriyetle devletle uzun erimli ilişkileri olan aşiretlerdi. Saha araştırması deneyimlerim evvelinde, aşiretlerin Kürt toplumunun devletten en uzakta duran kesimini temsil ettiğini varsayardım. Ancak şaşırtıcı bir şekilde aşiretlerin büyük ölçüde devletle kurdukları ilişkilerce şekillendiğini ve bölgenin kontrolünü elinde tutan devletlerin politikalarının ürünü oldukları sonucuna vardım.²

Devletler aşiretleri birçok farklı şekilde etkilemiştir. Örneğin, 1920’lerde Türkiye, Irak ve Suriye’yi birbirinden ayıran yeni sınırların çizilmesi, göçebe aşiretleri kısmen yerleşik hayata geçmeye ve göç rotalarını değiştirmeye itmiş, ancak kaçakçılık biçiminde yeni ekonomik fırsatlar da sunmuştur. Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı’nı müteakip belirli aralıklarla tekrarlanan seçimlerle birlikte çok partili demokrasinin ortaya çıkışı aşiretlerinin oylarını kontrol eden reislerin pazarlık pozisyonunu güçlendirdi ve bazılarını önemli politik aktörler haline getirdi. Irak Kürdistan’ında ve sonra Türkiye’de de aşiretler silahlı Kürt hareketine karşı (*caş* ya da *cehş*, *korucu* adlarıyla) milis kuvvetler olarak devşirildi. Devletin temin ettiği para ve silahlar bu aşiretlerdeki reislerin pozisyonunu güçlendirdi ve onların, aşiretlerini kendi liderlikleri altında konsolide etmelerini sağladı.

Daha evvel belirttiğim gibi, Kürt aşiretlerinin toplumsal organizasyonunun karmaşıklık düzeyinde büyük bir çeşitlilik olsa da, bu aşiretlerin hepsi Ortadoğu’daki diğer aşiretlerde de bulunan iki temel yapısal ilkeyi paylaşmaktadır.³ Bunların ilki, babasoyluluğun ve içevliliğin karakterize ettiği *parçalı soydur*. Bu eşitlikçi bir ilkedir ve en azından teorik olarak aşiret üyelerinin akraba olmalarından kaynaklı eşit haklara sahip oldukları düşüncesini

2 Bu argümanı ilk olarak Türkçeye *Ağa, Şeyh, Devlet* (İletişim, 2003) olarak çevrilen *Agha, Shaikh and State* (Utrecht University, 1978) [*Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, 11. baskı, 2021] başlıklı tezimde formüle ettim ve daha sonrasında yazdığım bir makalede geliştirdim: “Kurds, States and Tribes”, in *Tribes and Power: Nationalism and Ethnicity in the Middle East*, (ed.) Faleh A. Jabar&Hosham Dawod, Londra, Saqi, 2003, s. 165-183.

3 Ortadoğu’da bulunan aşiretlerin daha genel bir tartışması için bkz. Dale F. Eickelman, *The Middle East, An Anthropological Approach*, Englewood Cliffs, Prentice-Hill Inc., 1989, 6. bölüm; Richard Tapper (ed.), *The Conflict of Tribe and State in Iran and Afghanistan*, Londra, Croom Helm, 1983; Philip S. Khoury ve Joseph Kostiner (ed.), *Tribes and State Formation in the Middle East*, Londra/New York, I.B. Tauris, 1991.

yansıtır. Diğeriyse iç hiyerarşi, ve bazen aşiretin ve grupların aşiret reislerinin ve aile büyüklerinin otoriter merkezi kontrolü ilkesidir.

Parçalı soy (*segmentary lineage*) ilkesi kısaca şöyle açıklanabilir: Aşiret en azından yapısal olarak birbirine eşit sayılan birçok gruptan oluşur. Bu gruplardan her biri de yine daha küçük öbeklere bölünen birçok alt grup meydana getirir ve geniş ailenin yukarıdan aşağı en alt düzeyinde güçlü bir içevlilik tercihi vardır. Bir erkeğin amcasının kızıyla ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda başka bir yakın akrabasıyla evlenmesi beklenir (Ya da bir babanın kızını yeğeniyle ya da aynı soydan gelen başka bir yakın akrabasıyla evlendirmesi beklenir). Bu evlilik örüntüsü kızların doğurganlık potansiyellerini geniş ailede ya da çok geniş olmayan sülale içinde tutar ve böylelikle aşiretin bütününe ya da daha geniş gruplara dahil olma pahasına sülalenin bütünlüğünü son derece sağlamlaştırır (ki bu farklı evlenme örüntüleriyle daha uygun bir şekilde yapılabilir).⁴ Ve, şunu eklemeliyiz ki bu durum kadınların bireysel özgürlüklerini ve istişare kabiliyetlerini de önemli ölçüde sınırlamaktadır. Bu model, parçaları birlikte tutan ve en önemlisi mera ve tarım alanı kullanım hakkı olan ortak çıkarlarla dengelenmeseydi sülaleler sürekli daha küçük gruplara bölünürdü. Aşiretler, sürekli öne sürülmesi ve rakip hak iddialarına karşı savunulması gereken arazi hakkı iddialarında bulunurlar. Çatışmalar aşiret organizasyonu için tutkal işlevi görür ve aşiretin parçalı (*segmentary*) yapısı en iyi bu çatışma halinde ortaya çıkar. Aşiretler rakip aşiretle yaşanan çatışmalarda birleşir ancak ittifakların ve muhalefetin aşiretin parçalı yapısını yakından takip ettiği iç çatışmalarla da parçalanırlar.

Parçalı soy kuramı 20. yüzyıl ortalarında İngiliz antropolojisinde baskındı ve Kürt toplumu üzerine yapılan ilk antropolojik çalışmalara ilham vermiştir.⁵ Ancak 1970'lerden itibaren gittikçe eleştiri toplamaya başladı. 1970'lerin ortalarında yaptığım ilk saha çalışmam ve sözlü tarih mülakatlarım sonucu parçalı soyun sadece antropologların bulduğu bir model olmadığına, bununla, birçok Kürt'ün inandığı haliyle toplumsal organizasyonun işleme biçimi arasında bir rabıta olduğuna da kani oldum.

Yine de, parçalı soylar katmanlı ittifak ve muhalefetin eşitlikçi ilkesini tamamlayan ya da geçersiz kılabilen bir diğer yapısal ilkeyle, yani *hiyerarşi, otoriter reislik, ve bağımlılık ilişkileriyle* bir arada var olur.

Teorik olarak, ailenin, geniş ailenin ya da sülalenin en yaşlı erkeği en çok

4 Marshall Sahlins, "The Segmentary Lineage: An Organization of Predatory Expansion", *American Anthropologist*, 63/2, 1961, s. 322-343; Fredrik Barth, "Father's Brother's Daughter Marriage in Kurdistan". *Southwestern Journal of Anthropology* 10/2 (1954), s. 164-71; Bruinessen, Ağa, *Şeyh, Devlet*, s. 81-107.

5 E.R. Leach, *Social and Economic Organisation of the Rowanduz Kurds*, Londra, Percy Lund Humphries & Co., 1940; Fredrik Barth, *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan*, Oslo, Universitets Etnografiske Museum, 1953.

saygı duyulan kişidir ve doğal olarak liderdir. Bir aşiretin içindeki sülaleler arasında kıdem (yaş büyüklüğü) ilişkileri olabilir ve en köklü sülalenin en yaşlısıysa aşiret reisi olarak davranabilir. Yine de bu nadir ve yalnızca görece küçük aşiretlerde olan bir durumdur. Daha geniş aşiretlerdeyse birlikte aşireti oluşturan sıradan sülalelerle yakın bağı olmayan bir seçkin aile ya da sülale olması daha rastlanlırdır. Bazı büyük aşiretler, Abbasi halifeleri ya da Halid bin Velid gibi erken İslâm dönemi yönetici ya da komutanlarının soyundan geldiğini iddia eden ailelerce yönetilir. Tam da bu prestijli yabancı kökenden dolayı aşiretin bütününe oluşturan birçok grup arasında barışı sağlayabilmişlerdir.⁶ Diğer vakalarda aşiretler esasında başka bir aşiretin parçası ya da korunma amaçlı daha büyük bir aşirete katılan bağımsız küçük sülaleler olan grupları muhteva edebilir. Büyük aşiretlerin çoğu farklı kökenlerden grupların siyasal koalisyonları olarak oluşturulmuş ancak zaman içerisinde ortak bir kimlik duygusu ortaya çıkmıştır.

Geniş aşiretlerin yönetici tabakasının –evlilik stratejileri dahil– toplumsal ilişkileri aşiretin sıradan üyelerinden farklıdır ve sıkça içevlilik normundan ayrılır. Aşiret reisi ailesinin birçok üyesi aslında kuzenleriyle (ya da aynı toplumsal tabakadan yakın akraba kadınlarla) evlenseler de dışardan stratejik evlilik ittifakları da yaygındır ve bu da göze çarpan ölçüde dışevlilikle sonuçlanır. Reisler diğer Kürt aşiretlerinden kadınlarla evlenebilirler, rakip aşiret reislerinin bir çatışmanın sonunu belirlemek adına aşiret kızlarını kendileri ya da oğulları için eş olarak alıp-vermesi olağan dışı bir durum değildir. Bunun yanı sıra bölgedeki diğer etnik gruplardan eş alabilir, ya da kent seçkinleriyle ya da bürokrat aileleriyle kız alıp verebilirler. Çokeşlilik, böyle dışevlilik ittifaklarını aile içi güçlendirici bağlarla dengelemelerine imkân verir.

Aşiret içi çatışmaları yönetme önemli olsa da, bir aşiret reisinin aşireti üzerinde kurduğu otorite aşiretin dış dünyaya karşı çıkarlarını temsil etme kabiliyetine bağlıdır ki buradaki dış dünya da birçok kez devlet olarak tezahür eder. Hem İran hem Osmanlı Devleti aşiret ahalisiyle, aşiret reislerinin elzem bir arayüz teşkil ettiği çeşitli dolaylı yönetim formları geliştirerek, kolektifler olarak ilgilenmişlerdir. Safevi İranı'nda (16.-18. yüzyıl) geniş çaplı aşiret konfederasyonları konsolide edilmiş ya da bunlar bizzat yaratılmış (*il*, çoğul, *ilat*) ve bu da bir aşiret reisi (*ilhani*) atayarak ya da bu konfederasyonlar ademi merkezietçi askerî komuta yapısına dahil ederek yapılmıştır. Osmanlı'daki dolaylı yönetim sistemiye 16. yüzyılda büyük otonom Kürt beyliklerine alan tanımıştır; merkezî yönetim 19. yüzyılda Kürdistan'a daha de-

6 Örnekler şu çalışmalarda mevcuttur: Barth, *Principles of Social Organization*; Bruinessen, *Ağa, Seyh, Devlet*, 127-153. Ziya Gökalp ayrıca aşiret reislerinin takipçileriyle akraba olduğu Arap aşiretlerinden ayırdığına inandığı Kürt aşiretlerindeki “yabancı” liderlik fenomenine şerh düşmüştür.

rinden nüfuz ettikçe daha geniş aşiret konfederasyonları dolaylı yönetim birimleri olarak beyliklerin yerini almıştır. Böylece devlet bürokrasisinin daha fazla yayılmasıyla, küçük bölgeler bile dolaylı yönetim altında bırakılmış ve ilgili aşiret birimleri küçülerek, karmaşık yapısını kaybetmeye başlamıştır.⁷

Aşiretin grup duygusu ve bütünlüğü (İbn Haldun'un ifadesiyle *asabiyye-si*) şüphesiz kısmen büyük kesimler arasında kan bağı bilincine dayanır ancak reis devletle kurduğu ayrıcalıklı ilişkiden kaynaklı sunacağı patronajla da güçlendirilir. İyi bir aşiret reisi cömerttir ve tüm aşiretin gurur duyacağı bir insanî erdemler timsalidir. Topluluğun olduğu kadar sıradan bireylerin sorunları ve çıkarlarıyla da ilgilenir. Büyük bir aşirete ait olmak güvensiz bir çevrede güvenlik sağlar. Ancak yine de güçlü asabiyyelerine karşın aşiretler bölünmeye müsait ve iç çatışmaya meyillidirler.

Sülalenin parçalı yapısı aşiretlerin çatışmalarla sıkça bölünmelerinin tek sebebi değildir. Diğer bir önemli faktörse, kendi çıkarları peşinde dış kaynakları mobilize edebilecek mutlak reis pozisyonuna talip rakiplerin olmasıdır. Bu rekabet, tüm aşiretin iki kan davalı hizibe bölünmesiyle sonuçlanabilir ve bu durumda ya rakiplerden biri aşiretin tüm kesimlerince desteklenmiştir ya da kesimlerden her biri birini ya da diğerini destekleyen hiziplere bölünmüştür.⁸

Birçok devletin periferisinde kalan Kürdistan'ın coğrafi konumu hırslı aşiret reislerine sıkça diğerine karşı bir devlete oynayarak kendi pozisyonlarını güçlendirme imkânı vermiştir; kimi başarılı reisler kariyerleri boyunca bağlı oldukları devletleri birden çok değiştirmişlerdir. Bir aşirette liderliğe talip iki rakibin farklı devletlerle ittifak yaptığı da olmuştur. 19. yüzyıl sonlarına kadar bunlar Osmanlı İmparatorluğu ve İran'dı; sonrasında Rusya'nın ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana İngiltere'nin de zaman zaman Kürt aşiret müttelikleri olmuştur. Savaş sonrası yıllarda ve manda yönetimi altında, İngiliz siyasiler "sadık" aşiret reislerinin güçlerine yaslandılar ve aynı aşiretlerde Türkiye ile gizli anlaşmalar yapan "hainlerin" de olduğunu saptamışlardır.⁹ Ancak daha sonraları Kürt ulusal hareketleri İran, Irak ve Türkiye'de ortaya çıktığında bir aşiretin yönetici ailesinin üyelerinin bir kısmı Kürt partilerinde aktif olarak rol alırken, aynı aileye mensup diğer üyelerinin merkezi hükümetle çalıştıkları sıklıkla karşılaşılan bir olgudur.¹⁰

7 Bu süreç Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 3. bölümde etraflıca incelenmiştir.

8 Geç 19. ve erken 20. yüzyıllarda Suriye Ceziresi'nde ve Tur Abdin'de bulunan Hevêrkan aşireti vakasının açıklaması için bkz. Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 163-169.

9 Bu minvalde "sadık" ve "güvenilmez" aşiret reisi portreleri için bkz. W.R. Hay, *Two Years in Kurdistan. Experiences of a Political Officer 1918-1920*, Londra, Sidgwick&Jackson Ltd, 1921; C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs. Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, 1919-1925*, Londra, Oxford University Press, 1957.

10 Örnekler Bruinessen "Kurds, States and Tribes" da mevcuttur.